

Marek KOTYŃSKI CSSR

JAN PAWEŁ II W FILMIE

Życie Karola Wojtyły, a szczególnie bez mała trzydziestoletni pontyfikat Jana Pawła II, stanowi wyjątkowo interesującą ośnowę rozważań na temat wewnętrznej kondycji współczesnego człowieka, a zwłaszcza jego świadomości moralno-religijnej po drugiej wojnie światowej. Wyjątkowość Wojtyły płynie przede wszystkim stąd, że był on zarówno świadkiem, jak i uczestnikiem wielu doniosłych historycznie wydarzeń, angażował się w wiele procesów społecznych i nurtów myślowych kształtujących filozoficzno-moralny profil współczesnego Europejczyka, aż w końcu, zwłaszcza jako Papież, poprzez konkretne decyzje i nauczanie oddziaływał w znaczący sposób na losy Kościoła i świata.

Nie wolno jednak zapomnieć, że pontyfikat Jana Pawła II przypada na okres bezprecedensowego rozwoju i wszechogarniającego wpływu mediów. Ich pośrednictwo umożliwiło Papieżowi aktywną obecność w życiu ludzi, a w konsekwencji, poprzez osobistą postawę i głoszoną naukę, także rzeczywisty wpływ na świadomość niezliczonej wprost rzeszy odbiorców. Nic więc dziwnego, że od samego początku swego pasterzowania w Kościele powszechnym był on przedmiotem ogromnego zainteresowania najpierw twórców telewizyjnych i autorów książkowych biografii, a następnie twórców filmowych, którzy stawiali sobie za cel przybliżenie jego postaci.

PAPIEŻ W KINIE

Jedna z anegdot o Janie Pawle II głosi, że kiedy udawał się na zorganizowaną specjalnie dla niego w Watykanie przedpremierową prezentację filmu Andrzeja Wajdy *Pan Tadeusz*, na korytarzu Pałacu Apostolskiego spotkał jadącego na wózku inwalidzkim kard. Andrzeja M. Deskura. Gdy ten ze zwykłym sobie dowcipem zapytał go: „Lolek, gdzie idziesz?”, Papież z udawaną powagą miał mu odpowiedzieć: „Do kina!”. Choć w przeszłości papieże rzadko chodzili do kina i czasem tylko trafiali na kinowe ekrany, to już począwszy od pontyfikatu św. Piusa X budzili coraz większe zainteresowanie filmowców. Można przypomnieć na przykład Jana XXIII, który stał się głównym bohaterem trzech filmów fabularnych: *I przyszedł człowiek*¹ Ermanna Olmiego, *Papież Jan*² Giorgia Capitaniego oraz *Dobry papież*³ Ricky'ego Tognazziego, czy Jana Pawła I, ukazanego w filmie *Papież Luciani. Uśmiech Boga*⁴ w reżyserii Capitaniego. Papieże bywali też postaciami

¹ *E venne un uomo*, Francja–Włochy–Wielka Brytania, 1965.

² *Papa Giovanni – Ioannes XXIII*, Włochy, 2002.

³ *Il Papa buono*, Włochy, 2003.

⁴ *Papa Luciani. Il sorriso di Dio*, Włochy, 2006.

drugoplanowymi w różnych filmach fabularnych i niemalże prawie od początku kina pokazywani byli w filmach dokumentalnych. Jednak największe jak do tej pory zainteresowanie twórców filmowych wzbudził właśnie Jan Paweł II, stając się pierwszoplanowym bohaterem ponad stu filmów dokumentalnych oraz przynajmniej siedmiu filmów fabularnych⁵.

Pierwszy z nich to film *Z dalekiego kraju*⁶, w reżyserii Krzysztofa Zanussiego, przed którym stanęło trudne zadanie wprowadzenia światowej publiczności w historię życia polskiego Papieża. Film jest adresowany raczej do widza obcego, nieznaną spraw Kościoła i Polski. Reżyser stworzył „ogromny fresk historii Polski obejmujący prawie pół wieku – od roku 1926 do pontyfikatu Jana Pawła II [...]”. A pewną inspiracją był [dla Zanussiego] film Andrieja Tarkowskiego *Andriej Rublow*, przynajmniej jeśli chodzi o ukazanie dwóch podstawowych wątków: wybitna jednostka, tło historyczne⁷. Ponieważ główny bohater był osobą żyjącą i powszechnie znaną, reżyser zdecydował się przedstawić go za pośrednictwem przeżyć grupy przyjaciół, wśród których Karol zwracał szczególną uwagę. Jednak „osoba Wojtyły nie stanowi uczestnika dramatu na równi z Marianem, Tadeuszem, Wandą, postaciami mającymi swoje pierwowzory wśród osób prawdziwych. Karola Wojtyłę «udaje» Cezary Morawski [...]”. Ta postać ma przenikać obraz: powinno się czuć jej obecność również wtedy, gdy nie ma jej na ekranie. A kiedy

ukazuje się bezpośrednio, to inaczej niż pozostali bohaterowie filmu, z lekkim zaznaczeniem, że to «udawanie», jakby w zastępstwie prawdziwej osoby⁸.

Trzy lata po Zanussim Herbert Wise pokazał swoje telewizyjne dzieło *Papież Jan Paweł II*⁹, przedstawiające dzieje postaci, której wyjątkowość już wtedy zaznaczała się dość wyraźnie. Film przeznaczony dla amerykańskiej publiczności ukazuje historię Wojtyły, począwszy od roku 1938 aż do wyboru na Stolicę Apostolską. Mimo interesującej kreacji aktorskiej tytułowej postaci, stworzonej przez Alberta Finneya, dzieje Papieża przedstawiono w sposób zbyt uproszczony, często pomijając historyczną złożoność sytuacji i nie zawsze umiejętnie tworząc napięcie emocjonalne.

Zamach na życie Jana Pawła II, dokonany 13 maja 1981 roku, stał się bodźcem do ukazania Papieża na tle sytuacji politycznej ówczesnej Europy. Włoski reżyser Giuseppe Fina, zainspirowany dramatycznym wypadkiem na placu św. Piotra, realizuje w roku 1986 serial telewizyjny *Zamach na Jana Pawła II*¹⁰, starając się ukazać kulisy tego wydarzenia. Przedstawia dochodzenie prowadzone przez sędziego, który jest przekonany, że mimo złapania zamachowca mocodawcy zamachu nie zostali znaleźieni; równoległe śledztwo prowadzi amerykańska dziennikarka. Autorzy filmu sugerują wyraźne związki Alego Agcy z komunistycznymi służbami specjalnymi z Bułgarii, działającymi na polecenie radzieckiego KGB, lecz wiele pytań pozostawiają bez odpowiedzi.

Dwa lata później Gavin Millar realizuje thriller *Najbardziej niebezpieczny człowiek świata*¹¹, również opowiadający o tu-

⁵ Prawie wszystkie najważniejsze dokonania filmowe na temat Jana Pawła II zostały omówione w książce Adama Garbicza i ks. Marka Lisa *Filmowe portrety pontyfikatu. Jan Paweł II w 100 odstępach* (Księgarnia św. Jacka, Katowice 2007).

⁶ Włochy–Wielka Brytania–Polska, 1981.

⁷ A. L e d ó c h o w s k i, *Z dalekiego kraju*, „Film” 1981, nr 40, s. 14.

⁸ T. S o b o l e w s k i, *Kino i katedra*, „Film” 1980, nr 36, s. 18.

⁹ *Pope John Paul II, USA*, 1984.

¹⁰ *Attentato al Papa*, Włochy, 1986.

¹¹ *The Most Dangerous Man in the World*, Wielka Brytania, 1988.

reckim przestępcy i jego zamachu na Papieża. Jednak przez następne dwie dekady bogatego życia i działalności Jana Pawła II nie powstaje żadna nowa wersja jego filmowej biografii, a tylko epizodycznie pojawia się on w takich filmach, jak *Dekalog, jeden*¹² czy *Zakonnica w przebraniu*¹³.

Dopiero pod sam koniec życia Wojtyły, na osiemdziesiątą piątą rocznicę jego urodzin, Giacomo Battiato realizuje film *Karol. Człowiek, który został papieżem*¹⁴. Jego przyspieszona premiera odbywa się 18 kwietnia, już po śmierci Papieża, a drugą część filmu, noszącą tytuł *Karol. Papież, który pozostał człowiekiem*¹⁵, pokazano publiczności rok później. Mimo błędów i uproszczeń – które były właściwie nie do uniknięcia – oba filmy dosyć starannie przedstawiają historię Papieża na tle losów Polski. Uwypuklają one kontekst historyczny i społeczno-polityczny – na przykład okresu drugiej wojny światowej czy czasu komunistycznych represji – w którym Wojtyła przedstawiony jest jako mądry duszpasterz, a jednocześnie filozof wykazujący fałsz antropologii ukrytej za marksistowską ideologią. Dzięki dobrze napisanemu scenariuszowi i znakomitemu odtwórcy roli tytułowej Piotrowi Adamczykowi filmy dobrze zarysowują sylwetkę wewnętrzną głównego bohatera, ukazując etapy filozoficznego i religijnego dojrzewania Wojtyły, starając się wniknąć w jego osobiste dramaty i rozterki. Zwłaszcza w drugiej części reżyser unika prostej i przewidywalnej chronologii zdarzeń, co pozwala mu ukazać człowieka, którego posłannictwo miało uniwersalne znaczenie.

Umieranie i śmierć Papieża, które stały się fenomenem medialnym, objawiając głębiej duchową sylwetkę Wojtyły i utrwalając ją w świadomości ludzi, obudziły na nowo zainteresowanie tą postacią i zainspirowały twórców do realizacji nowych filmów. Jednakże w porównaniu z *Karolem* trzy kolejne telewizyjne produkcje „nie wnoszą do filmowych wizji życia bohatera niczego nowego, natomiast pośpiech realizacyjny doprowadził ich autorów do dalszych (wcale nie tak znowu wymuszonych) uproszczeń”¹⁶. Najbardziej interesującym z tych filmów wydaje się *Jan Paweł II* w reżyserii Johna Kenta Harrisona¹⁷, ukazujący życie Wojtyły aż do dramatycznego odchodzenia i śmierci. Niestety, pomimo dobrego aktorstwa Jona Voighta w roli Papieża, film niezbyt wnikliwie przedstawia postać bohatera i czasem sprawia wrażenie pobieżnej kroniki jego życia. Chociaż starannie dokumentuje wydarzenia, pomija jednak wiele ważnych aspektów biskupiej i papieskiej posługi Wojtyły.

Niemiecki film *Karol Wojtyła – tajemnice papieża*¹⁸ przeplata swą fabularyzowaną narrację kroniką historii Polski i włącza w nią wypowiedzi polityków oraz przyjaciół Papieża. Film ukazuje głównego bohatera z dużą życzliwością, zawiera jednak liczne zafalszowania i uproszczenia, sprowadzając działalność Jana Pawła II przede wszystkim do wymiaru politycznego, a jego tajemnicę ograniczając do sekretu powierzonego przez Maryję trójgu dzieciom w Fatimie.

W zrealizowanym „kameralnie” i przeplatany archiwalnymi zdjęciami, może trochę zbyt melodramatycznym filmie *Jan*

¹² Polska–RFN, 1988, reż. K. Kiesłowski.

¹³ *Sister Act*, USA, 1992, reż. E. Ardolino.

¹⁴ *Karol, un uomo diventato Papa*, Włochy, 2005, reż. G. Battiato.

¹⁵ *Karol, un Papa rimasto uomo*, Włochy, 2006, reż. G. Battiato.

¹⁶ Garbicz, Lis, dz. cyt., s. 17.

¹⁷ *Pope John Paul II*, USA–Włochy–Polska, 2005.

¹⁸ *Karol Wojtyła – Geheimnisse eines Papstes*, Niemcy, 2006, reż. G. von Boehm.

*Paweł II. Nie lękajcie się*¹⁹, opowieść rozpoczyna się od rachunku sumienia Papieża i jego prośby o przebaczenie podczas wizyty w Jerozolimie w roku 2000. Następnie, na sposób retrospekcji, przedstawione są najważniejsze etapy i wydarzenia jego bogatego życia, aż po rozmowy o cierpieniu z biskupem Dziwiszem w godzinach odchodzenia. Ten słaby scenariuszowo film eksponuje dość przypadkowo wybrane fakty z historii Wojtyły, zawiera błędy chronologiczne i sztucznie nasyca emocjami niektóre sceny, uwypuklając temat przyznania się Kościoła do błędów i oczekiwania przebaczenia.

Najnowsza z filmowych opowieści o Janie Pawle II jest dziełem Pawła Piteri i nosi tytuł *Świadectwo*²⁰. W sposób realistyczny przedstawia ona niektóre nieznane dotąd wydarzenia z życia Karola Wojtyły oraz ich interpretacje. W roku 2007 roku *Świadectwo* zaistniało jako książka – zapis rozmów, które włoski dziennikarz Gian Franco Svidercoschi przeprowadził z kard. Stanisławem Dziwiszem, wieloletnim sekretarzem i przyjacielem Ojca Świętego. Zrealizowanemu na jej podstawie filmowi reżyser nadał formę opowieści Kardynała, zbudowaną z materiałów dokumentalnych nieprezentowanych dotychczas publicznie, a także fabularyzowanych rekonstrukcji wydarzeń. Oba plany spaja postać narratora po mistrzowsku zagrana przez Michaela Yorka.

CZŁOWIEK IMIENIEM KAROL

Twórcy wszystkich portretów filmowych Ojca Świętego byli głęboko nim zafascynowani, stąd ich dzieła zmierzały nie tylko do ogólnego przybliżenia szerokiej

widowni jego interesującej sylwetki, ale stawiały sobie za cel wyjaśnienie fenomenu tego człowieka. Bogata osobowość Wojtyły stała się pierwszym i najważniejszym przedmiotem zainteresowania filmowców. Za pomocą filmowej fabuły usiłowali oni pokazać nie tylko życie głowy Kościoła katolickiego, urzędnika Watykanu, ale starali się przede wszystkim przedstawić Wojtyłę jako człowieka prawdziwego, „z krwi i kości”, przechodzącego w swoim życiu przez różne doświadczenia, radosne i dramatyczne, inteligentnego i zarazem dojrzewającego przez dokonywanie niełatwych wyborów życiowych. Być może właśnie dlatego jeden z najnowszych filmów niejako podsumowujących życie Wojtyły, *Karol. Człowiek, który został papieżem*, podkreśla zarówno tytułem, jak i treścią ten właśnie aspekt. W filmie tym wskazano klucz do zrozumienia geniuszu głównej postaci: to nie funkcja głowy Kościoła, nie polityczne wybory bohatera czy nawet jego papieskie nauczanie, ale jego wielowymiarowe i fascynujące człowieczeństwo jest płaszczyzną, na której należy odkrywać jego tajemnicę. Druga część wspomnianej opowieści filmowej niewątpliwie potwierdza tę tezę swoim tytułem: *Karol. Papież, który pozostał człowiekiem*.

Koncentrując się na osobowości Wojtyły, filmy opowiadające o jego życiu stały się swoistym odbiciem aktualnej świadomości ich twórców, a w szerszym wymiarze także świadomości współczesnego człowieka w ogóle. Przyglądając się im uważniej, możemy odkryć to, co fascynuje dzisiejszych ludzi, poznać ich upodobania, wrażliwość i sposoby wartościowania, możemy zamyślić się nad wizją człowieka i człowieczeństwa, których filmowe dzieła są obrazem. Usiłując odkryć tajemnicę Karola Wojtyły, filmy do pewnego stopnia odsłaniają tajemnicę współczesnego człowieka, „objawiają” człowieka człowiekowi.

¹⁹ *Have No Fear. The Life of Pope John Paul II*, USA, 2005, reż. J. Bleckner.

²⁰ Polska–Włochy, 2008.

„Z DALEKIEGO KRAJU”

Określenie to, nawiązujące do sławnego przemówienia Wojtyły z dnia jego wyboru na Biskupa Rzymu i uczynione przez Zanussiego tytułem pierwszego filmu fabularnego o nowym zwierzchniku Kościoła katolickiego, dobrze charakteryzuje medialny fenomen, jakim była – i nadal pozostaje – postać Jana Pawła II. Fenomen ten ma swoje źródło przede wszystkim w budzącej ciekawość twórców „tajemnicy”, jaką stanowiła jego osoba. Tajemnica ta bynajmniej nie była związana wyłącznie z pochodzeniem Papieża z odległej i w ogóle słabo wtedy znanej Polski. Dotyczyła raczej głębszej rzeczywistości osobowej, która zwracała uwagę każdego, kto stykał się z papieżem Wojtyłą. Jednak już od filmu Zanussiego *Z dalekiego kraju* stało się jasne, że przedstawiając postać Wojtyły, nie można pominąć historii, kultury i religijności kraju jego pochodzenia. Aby odkryć tajemnicę Wojtyły, należało sięgnąć do losów i ducha narodu, z którego się wywodził i z którym tak mocno się identyfikował²¹. Dlatego film Zanussiego to właściwie historia o burzliwych i często tragicznych dziejach Polski lat 1920-1980, opowiedziana z perspektywy grupy przyjaciół, wśród których wyróżnia się Karol – przyszły Papież. Podobny schemat w różnych konfiguracjach powtarzają prawie wszystkie przedstawione wyżej filmy, pozwalając widzowi zrozumieć, w jaki sposób oso-

²¹ Jeden z doradców reżysera, ks. Andrzej Bardecki, tak komentował film w trakcie jego realizacji: „Nie można zrozumieć Papieża bez Jego doświadczeń polskich. Film uświadomi przeciętnemu widzowi zachodniemu Jego tujejszy rodowód. Pokaże, że nie organizacja, nie środki materialne, nie władza, ale ludzie stanowią oparcie dla Kościoła katolickiego w Polsce, czego jeszcze raz dowiodły ostatnie miesiące”, cyt. za: S o b o l e w s k i, dz. cyt, s. 18n.

biste przeżycia z czasów młodości wpłynęły na ukształtowanie się postaw i poglądów Jana Pawła II – wielkiego autorytetu moralnego współczesnego świata.

Trzeba stwierdzić, iż filmy te, mimo błędów historycznych czy przesadnej niekiedy stylizacji, dobrze charakteryzują przywiązanie Polaków do ziemi, do tradycji i symboli narodowych, ich żywiołowy patriotyzm, głębokie poczucie wolności i honoru, sprawiedliwości i moralności, gotowość do poświęcenia życia, gościnność i tradycyjną religijność. Zarysowują także, choć w dużo mniejszym wymiarze, niektóre wady: łatwe uleganie ideologiom, sprzedajność, skłonność do donosicielstwa czy ksenofobie²². Należy zauważyć, że wielką wartością tych filmów jest również to, iż opowiadają po prostu najnowszą historię Polski, często słabo znaną widzom z innych krajów oraz najmłodszemu pokoleniu Polaków. Można nawet wysunąć hipotezę, że w historii światowej kinematografii właśnie filmy o Janie Pawle II, ze względu na dużą oglądalność i globalną dystrybucję, najbardziej przyczyniły się do zapoznania międzynarodowej publiczności z dziejami naszego kraju i do zrozumienia polskiej mentalności²³.

²² Niektóre sekwencje filmu *Karol. Człowiek, który został papieżem* pokazują na przykład, jak dramat wojny, a później okres stalinowskich represji weryfikowały postawy Polaków.

²³ Jeden z młodych blogerów o kryptonimie „adimar1”, tak pisze w portalu Filmweb.pl o filmie *Z dalekiego kraju*: „Film jak Media Markt – nie dla idiotów. Nie jest to film akcji, a tylko parę migawek z naszej najnowszej historii. Skłania do refleksji nad ustrojem, w jakim musieli wychowywać się bądź walczyć nasi rodzice, a co niektórych nawet dziadkowie. To nie tylko historia Karola Wojtyły–Jana Pawła II, ale także nasza. Nie można przejść obojętnie obok tego filmu. Nie musi się podobać, bo nikomu nie podobały się tamte czasy, o których jest mowa w filmie”, wpis z 13.03.2006, <http://www.filmweb.pl/f4846/Z+dalekiego+kraju,1981//>.

Mówiąc o polskości pojętej jako wartość, należy zwrócić uwagę także na problem patriotyzmu. Przedstawiając postać Papieża w filmie, właściwie nie można było nie podkreślić jego przywiązania do Ojczyzny, miłości do kraju swego pochodzenia, o której zresztą sam niekiedy wspominał. Szczególnie dobitnie została ona wyrażona w pierwszych filmach dokumentalnych, na przykład w polsko-watykańskim filmie Andrzeja Trzosa-Rastawieckiego *Pielgrzym*²⁴. Ten głęboko poruszający i symboliczny w wymowie dokument ukazuje patriotyzm Papieża, potwierdzany jego słowami, jako miłość do konkretnych ludzi, do ziemi i kultury narodowej, z całym ich bogactwem i historią. Przedstawiając głęboki szacunek rodaków do Papieża-Pielgrzyma wskazuje również, że patriotyzm bywa miłością wzajemną.

Filmowy Wojtyła przeżywa patriotyzm nie jako polityczny slogan czy naiwne uczucie, za którym ukrywa się pusta nostalgia i brak osobistego zaangażowania. Starając się pokazać patriotyzm Papieża na różnych etapach jego życia, filmy ujmują tę cechę jako wartość dziedziczną, zaszczerpioną przez tradycję, ale także utkaną z konkretnych czynów i zaangażowań, wpływających z głębokiego poczucia wolności i z akceptacji każdego człowieka. Taki patriotyzm zakłada wierność najgłębszym pragnieniom i uczuciom²⁵ i zdolność do trudnych wyborów, i nigdy nie staje się narodowym szowinizmem, nawet za cenę ofiar. Przykładem takiej postawy jest trwająca przez całe życie przyjaźń Karola Wojtyły z żydowskim kolegą Jerzym Klugerem i jego rodziną, ukazywana prawie w każdej filmowej fabule. Patrio-

tyzm pojęty w ten sposób staje się postawą integralną, scalającą w konkretnej osobie wszystkie jej pragnienia i czyny tak, iż te ostatnie stają się czystym wyrazem ducha, a nie jedynie manifestacją subiektywnych przekonań. Przeżywana przez filmowego bohatera miłość do ojczyzny dojrzewa, nabiera właściwego dystansu do ludzkich przywiązań²⁶, usposabia do zrozumienia i szacunku dla innych przekonań, kultur i narodów. Filmy obrazują to przez ukazanie głębokiego współczucia filmowego Papieża dla dramatycznych losów innych narodów, jego zaangażowania w sprawy społeczne, zwłaszcza w tak zwanym Trzecim Świecie.

Obraz człowieczeństwa nakreślony w filmach o Papieżu nie odbiega od klasycznych wzorców minionej epoki, do której należał przecież Karol Wojtyła, jednak – chociaż zawiera oczywiste uproszczenia – nie jest banalny. Wyrazisty jest na przykład wątek relacji rodzinnych, ukazywanych często na przykładzie silnej więzi Karola z ojcem. Przedstawiając głębokie i wielowymiarowe związki rodzinne, które stanowiły przestrzeń dorastania młodego Lolka, do pewnego stopnia idealizują rzeczywistość, potrafią jednak pociągnąć swoją szczerością i prawdziwym urokiem. Rodzina – w tym wypadku rodziny przyjaciół, z którymi Wojtyła był związany przez całe życie – jest też kontekstem, w którym najchętniej pokazywane jest prywatne życie Jana Pawła II. Również nauczanie papieskie przedstawiane w filmowej fabule dotyczy często godności człowieka i rodziny jako istotnego aspektu człowieczeństwa i wartości związków międzyludzkich: jawią się one

²⁴ Polska–Watykan, 1979.

²⁵ W filmie Harrisona Papież mówi o swoim patriotyzmie do młodzieży zebranej pod oknem Kurii Biskupiej w Krakowie: „Zawsze pamiętajcie, żeście Polakami, tę muzykę macie w duszy. Pozwólcie, że wam powiem jedno czy dwa słowa... Po pierwsze: kocham was wszystkich...”.

²⁶ W filmie Harrisona w scenie wizyty na grobie rodziców w Wadowicach, Ojciec Święty, odpowiadając na słowa księdza Dziwisza wyrażające podziw i zrozumienie dla jego mocnego przywiązania do rodzinnej ziemi, stwierdza: „Polska, to nie jest cały świat, nawet dla mnie...”.

jako konieczny warunek rozwoju osobowego i właściwy klimat dojrzewania do pełni człowieczeństwa.

Większość filmów uwypukla też wagę przyjaźni, które kształtowały osobowość Wojtyły w czasach studenckich. Dzięki przyjaciółom odkrywa on swoje zdolności i pragnienia, uczy się od nich, wielu pomaga, cierpi, gdy relacje z nimi stają się przyczyną wewnętrznych dramatów. Warto wspomnieć w tym kontekście przedstawiony w pierwszym filmie Battiaty wątek przyjaźni z księdzem Tomaszem, którego osobowość silnie oddziaływała na decyzje i postawy filmowego Karola. Niekiedy przyjacielskie więzi ulegają naruszeniu wskutek zdrady, lecz dzięki przebaczeniu mogą przejść dogłębną metamorfozę i zamiast ulec zerwaniu, umacniają się. Proces taki pokazany został w filmie *Karol. Człowiek...* na przykładzie relacji tytułowego bohatera i studenta, który go szpiegował w czasach komunistycznego terroru.

Wojtyła oglądany na kinowym ekranie jest Papieżem zaangażowanym w sprawy społeczne, ale także człowiekiem kultury, chociaż filmy raczej oszczędnie obrazują ten drugi aspekt jego zainteresowań i działań w okresie papieskim, ograniczając się zasadniczo do podkreślenia jego teatralnych pasji z okresu studenckiego. Zainteresowanie filmowego Karola kulturą jest jednak umotywowane nie tylko estetycznie, ale posiada głębię egzystencjalną i związane jest z silnym poczuciem tożsamości narodowej. Bohater filmu Harrisona *Jan Paweł II*, dowiedziawszy się, że hitlerowcy zamykają teatry, niszczą partytury Chopina i zabraniają grać polską muzykę, mówi: „A niech sobie niszczą partytury i teatry... Dopóki choć jeden Polak pamiętać będzie, jak się gra Chopina, polska kultura nie zginie, nigdy...”. Kultura dla Wojtyły zakorzeniona jest we wnętrzu człowieka, stanowi najszlachetniejszy jego wyraz. W filmie Battiaty mło-

dy Karol stwierdza nawet, że teatr jest „sumieniem świata”. Kultury trzeba bronić, aby ocalić to, co w człowieku najpiękniejsze – jego miłość i godność. Prawdziwym bowiem motorem kultury jest „siła nadziei, siła miłości, która jest potężniejsza od śmierci”. Film Harrisona ukazuje prowadzoną w czasach okupacji rozmowę Karola z Janem Tyranowskim, człowiekiem wiary i mistykiem, podczas której Wojtyła uświadamia sobie, że miłość musi zwyciężyć, bo „jeśli miłość nie wygra, nazizm powróci, tylko pod inną postacią”.

CZŁOWIEK, KTÓRY SIĘ STAWAŁ PAPIEŻEM

Jedną z najmocniejszych stron filmowych przedstawień drogi życiowej Wojtyły jest próba uchwycenia zachodzącego w nim procesu dojrzewania osobowego. Filmowcy starali się ukazać nie tyle osobę doskonałą, o skryzalizowanych poglądach i postawie – papieża „Jana Pawła II Wielkiego”, lecz człowieka otwartego, to znaczy poszukującego i dojrzewającego. Filmy często pokazują na przykład rozterki Wojtyły związane z wyborem sposobu walki z hitlerowskim okupantem (karabin czy teatralna scena)²⁷, dylemat związany z wyborem drogi życiowej (aktorstwo czy kapłaństwo), refleksje przed decyzją o przyjęciu funkcji kościelnych (posługi biskupiej oraz służby na Stolicy Piotrowej). Harrison ukazuje nawet Jana Pawła II, który przed kard. Agostino Casarolim przyznaje się do jednej ze swych słabości – do nadmiernej wrażliwości na problemy Polski, przeżywającej dramatycz-

²⁷ W filmie Harrisona młody Wojtyła, spowiadając się podczas trudnych dni hitlerowskiej okupacji, wyznaje: „Nie wiem co robić, co myśleć, jak postępować... Czuję w sercu taką złość, Ojczy... Chcę walczyć jak inni, ale... nie potrafię złem za zło odplacać”.

ne dni związane ze strajkami w Stoczni Gdańskiej i powstaniem „Solidarności” – i prosi przyjaciela o wybaczenie. Dzięki takiemu przedstawianiu Papieża jego biografia, konstruowana według tradycyjnych wzorców, nabiera autentyczności, filmowa postać Wojtyły staje się zaś bogatsza i bardziej złożona, a przez to pociągająca.

Filmy o Janie Pawle II dotyczą również wielu problemów moralnych, nie odnoszą się jednak bezpośrednio do papieskiego nauczania moralnego, lecz wskazują przede wszystkim na osobiste pytania stawiane sobie przez bohatera, na odwagę w podejmowaniu wyzwań i na zakorzenione w jego wnętrzu zasady moralne²⁸. Warto również wspomnieć w tym kontekście przynajmniej o niektórych filmach będących ekranizacjami utworów literackich Wojtyły, odzwierciedlających jego fascynację teatrem rapsodycznym Mieczysława Kotlarczyka, na przykład *Przed sklepem jubilera*²⁹ czy *Brata naszego Boga*³⁰. Nauczanie Wojtyły ujmowane jest najczęściej jako wyraz prawdziwego zainteresowania losami świata i Kościoła oraz jako próba wyjaśnienia współczesnemu człowiekowi aktualności ewangelicznego przesłania i jego egzystencjalnej głębi. Filmowy Biskup Rzymu żyje problemami ludzi, interesuje się nimi i nie boi się trudnych wyzwań³¹ – ta cecha Wojty-

ły stanowi wręcz dominantę wszystkich jego filmowych portretów.

Według filmowych narracji odwaga Papieża w zmaganiu się z wielkimi problemami świata ma swoje źródło w trudnych przeżyciach młodości, takich jak śmierć najbliższych, ciężka praca w kamieniołomach czy okrucieństwa wojny. Wydarzenia te naznaczyły go, ale go nie przygniotły, gdyż potrafił postrzegać je jako wyzwania zesłane mu przez Boga, a nie jako klęskę czy ślepe fatum. Filmowe opowieści o Janie Pawle II często pokazują momenty, w których bohater zastanawia się nad sensem trudnych doświadczeń młodości. Na przykład w filmie Harrisona pyta swojego przyjaciela i mistrza duchowego Jana Tyranowskiego: „Ale dzisiaj, gdzie i jak szukać szczęścia i świętości?”. Również w chwili gorzkiej spowiedzianej śmiercią ojca młody Karol stawia mocne pytania o sens życia. Autor scenariusza nadaje im postać modlitwy przed obrazem Madonny, gdzie bohater błaga o zrozumienie: „Jedni umierają, inni żyją. Jedni mają co jeść, inni

²⁸ W filmie G. Battiata podkreślona została wysublimowana wrażliwość moralna księdza Tomasza, przyjaciela Wojtyły, który wyznaje, że czuje się winny, gdyż bestialstwo gubernatora Hansa Franka wzbudziło w nim wielki gniew i pragnienie odpowiedzenia złem na zło. Jest zdecydowany przeciwstawić się takiej pokusie: „Trzeba kochać, tylko miłość jest w stanie obronić nas przed piekłem”.

²⁹ Włochy–Austria–RFN–Kanada, 1988, reż. M. Anderson.

³⁰ Polska–Włochy–Niemcy, 1997, reż. K. Zanussi.

³¹ Interesująca jest w tym kontekście scena w filmie *Karol. Papież, który pozostał człowiekiem*,

pokazująca Ojca Świętego, który w osobistej rozmowie odpowiada na trudne pytania kanadyjskiej lekarki, pracującej w szpitalu w Afryce. Dotyczą one roli kobiety, stosunku do płciowości, antykoncepcji i innych drażliwych dziś problemów etycznych. Wojtyła słucha i stara się zrozumieć punkt widzenia osoby, która różni się od niego światopoglądem. W rozmowie znajduje wspólną płaszczyznę: prawdziwe dobro osób, na którym obojgu rozmówcom zależy, i przedstawia również swoje stanowisko: „Łatwe rozwiązania nie pomogą człowiekowi być sobą, szanować siebie. A jeśli nie jest do tego zdolny, nie będzie zdolny kochać, szanować innych”. Scenarzysta nie kończy tej sceny szczęśliwym rozwiązaniem „na siłę”, jakim byłoby przyjęcie przez lekarkę poglądów Papieża, sugeruje natomiast, że efektem takiego dialogu jest wzajemne zrozumienie, szacunek dla poglądów rozmówcy oraz sympatia dla jego szczerych poszukiwań.

z głodu giną. Jedni są wolni, a ich rodziny i przyjaciele są w niewoli. Ach, dobry Boże, miłosierny Boże, pozwól mi zrozumieć, dlaczego, dlaczego każesz mi żyć. Pomóż mi!”³². Podobne pytania zadaje Wojtyła właściwie w ciągu całego swojego życia, zarówno w momentach szczęśliwych, jak i w chwilach bolesnych doświadczeń dojrzałego pontyfikatu. Na przykład w filmie Harrisona, trzymając w ręku kulę, którą został postrzelony przez zamachowca, medytuje nad sensem ocalonego życia: „Ostatnio ciągle się nad tym zastanawiam, dlaczego Bóg chroni moje życie, czego oczekuje”, w chwili zaś rozpoznania u niego choroby Parkinsona, skarży się zdenerwowany: „Nie rozumiem tylko, dlaczego taka przeszkoda na mej drodze?”.

W głębokim pragnieniu zrozumienia, jakim odznacza się filmowy Papież, objawiają się także pytania współczesnego widza o sens życia i wewnętrzną dojrzałość. Szczególnie w filmach Harrisona i Battiata, człowiek jawi się jako istota poszukująca ostatecznego spełnienia, jako „ontologiczne pytanie”. Filmowy Wojtyła-filozof nieustannie odkrywa tajemnicę człowieka i broni jej. W filmie *Karol. Człowiek, który został papieżem* mówi: „Zło naszych czasów polega w pierwszym rzędzie na rodzaju degradacji osoby ludzkiej. Tej niekiedy planowanej dezintegracji ze strony ideologii ateistycznej. Musimy temu przeciwstawić coś w rodzaju rekapitulacji nienaruszalnego misterium osoby”.

³² W filmie Battiata młody Karol cierpi z powodu niemożności udzielenia odpowiedzi na dramatyczne pytania swojej przyjaciółki stawiane wobec okrucieństw wojny: „Dlaczego nie znam odpowiedzi. Czemu człowiek zmusza bliźniego do życia w takim cierpieniu, życia bez nadziei. Jak mam jej to wytłumaczyć? Takie potwory naprawdę chodzą po tej ziemi? Czemu cierpią niewinni? Ilu ich jeszcze się narodzi po to tylko, żeby zginąć...”.

TAJEMNICA PAPIEŻA

W pierwszym filmie z cyklu *Dekalog* Krzysztof Kieślowski wprowadza interesujący dialog pomiędzy chłopcem wychowanym przez niewierzącego ojca a jego wierzącą ciotką. Wskazując na fotografię Papieża, chłopiec pyta: „Czy on jest dobry?” Ciotka odpowiada: „Tak”. Chłopiec pyta znowu: „Czy jest mądry? Czy wie, po co żyje?” „Tak, chyba tak” – odpowiada ciotka. Żeby zrozumieć, po co się żyje, trzeba zadawać sobie trudne pytania, bo to dzięki nim się dojrzewa. Scenariusze filmowe słusznie ujmują to świadome dojrzewanie w kategoriach religijnego powołania Karola Wojtyły. Bolesne pytania o sens własnego życia, którego meandry czasem stawiają bohatera na granicy życia i śmierci, zaczynają układać się w pewną całość dopiero w perspektywie chrześcijańskiej wiary, w relacji do Chrystusa, Odkupiciela człowieka. Film Harrisona delikatnie uświadamia widzowi odkrycie Wojtyły, że to Chrystus jest odpowiedzią na wielkie dylematy człowieka, spełnieniem ludzkiej nadziei – w dialogu z Nim człowiek zaczyna rozumieć samego siebie. Prosząc o przyjęcie do seminarium, w rozmowie z kardynałem Sapielą, Wojtyła wyznaje: „Chciałbym poprzez poznanie Boga poznać siebie. Doświadczyć Boga w sobie”. Dla filmowego bohatera wiara nie jest tylko obrzędem, tradycją odziedziczoną po przodkach, ale żywą relacją do Boga.

Wiara w filmach o Papieżu, mimo że często ujmowana jest w kontekście filozoficznych pytań o sens trudnej codzienności, pokazywana jest egzystencjalnie i ma charakter antropologii oświeconej zaufaniem do Boga³³. Filmy ukazują

³³ W filmie Harrisona można dopatrzeć się pewnych podobieństw do tak zwanej antropologii transcendentnej znanego katolickiego teologa Karla Rahnera.

Wojtyłę jako człowieka, który wytrwale dąży do poznania tajemnicy życia, szuka Prawdy nawet za cenę cierpienia i odnajduje ją w perspektywie zaufania do Boga. W filmie Harrisona na przykład padają następujące słowa: „Prawda jest warta każdego cierpienia. Bez takiej woli nie należy wyruszać w tę drogę”. Wyrażają one chyba samą istotę drogi chrześcijanina, która także poprzez cierpienie układa się w propozycję czy powołanie dane przez miłosiernego Boga.

W ten sposób dochodzimy do problemu cierpienia, który w filmach o Papieżu z Polski pojawia się wielokrotnie. Pokazując życie Wojtyły – w które nieustannie, choć w różnych postaciach, wplatają się trud i bolesne kryzysy, a także składana coraz bardziej świadomie osobista ofiara – twórcy filmów starają się znaleźć odpowiedź na jedno z najtrudniejszych pytań stawianych przez współczesnego człowieka. Można odnieść wrażenie, że zwłaszcza niektórzy wręcz wykorzystują postać Papieża, aby w sposób otwarty i bezkompromisowy rozwiązać ten problem ludzi wszystkich czasów. Odpowiedź naszego bohatera, rozsiana w różnych dziełach filmowych, mieści się naturalnie w obrębie chrześcijańskiej wizji człowieka, ale jest uwarunkowana antropologicznie i wiąże się z problemem ludzkiej tożsamości. Na przykładzie dramatycznych przeżyć Wojtyły filmy zręcznie ukazują życiowy paradoks: człowiek kształtuje swój specyficzny charakter, odkrywa zaskakujące przestrzenie i potencje ducha, rozpoznaje swą identyczność i zdobywa głębokie poczucie wartości, przyjmując z ufnością i inteligentnie swą naznaczoną cierpieniem egzystencję jako dar od Boga.

Ku zaskoczeniu tych, dla których współczesne kino jest tylko przejawem popkultury, oraz tych, którzy filmy o Janie Pawle II postrzegają jako narzędzia naiwnej indoktrynacji religijnej, autorzy scenariuszy każą stawać filmowemu Ka-

rolowi wobec najtrudniejszego z ludzkich wyzwań, wobec misterium życia – prawdziwej ciemności, druzgocącej niemożności zrozumienia dramatu istnienia. Jedną z takich chwil jest, pokazywana we wszystkich filmach biograficznych o Papieżu, śmierć jego ojca. Wydarzenie to napędza go niewymownym bólem i stawia wobec problemu niezrozumiałości sensu własnego życia. Podobnie ma się rzecz z dramatycznie ukazwanymi w filmach momentami utraty najbliższych przyjaciół, a zwłaszcza jego mistrza i powiernika księdza Tomasza (w filmie Battiata), którego śmierć wręcz poraża Wojtyłę, gdy zaskoczony dowiaduje się o niej z ulicznego afisza. W innym fragmencie filmu autor scenariusza każe bohaterowi wyznać: „Nic już nie widzę przez to całe cierpienie, wszystko jest takie czarne, mroczne... ten świat jest głuchy i ślepy”, umieszczając go w ten sposób w samym centrum dramatu człowieka, dramatu opisywanego tylko przez najodważniejszych myślicieli i twórców współczesnej kultury.

Aby przybliżyć widzowi doświadczenie stawania wobec mroku Tajemnicy, reżyserzy odwołują się do wątku mistycznego w życiu Wojtyły, do jego znajomości z Janem Tyranowskim oraz sięgają do nauki św. Jana od Krzyża, dla którego wiara była bolesnym doświadczeniem przechodzenia przez wewnętrzną noc ku światłu spotkania z Bogiem. W obrazie Battiata widzimy, jak w okresie pracy w kamieniołomach Wojtyła czyta pisma św. Jana od Krzyża: „Wiara jest ciemną nocą, wiara tkwi w mroku w głębi ludzkiej duszy, gdzie tkwi tajemnica Boga i miłości”, a kiedy w końcu podejmuje trudną decyzję dotyczącą drogi życiowej, wyznaje: „Jan od Krzyża pomógł mi dokonać wyboru: w ciemności – światło”. Cierpienie i ciemność naznacza filmowe życie Jana Pawła II, ale go nie łamie, lecz kształtuje i powoli przemienia, czyniąc go autentycznym mistrzem duchowym. Dlatego

jego słowa, płynące gdzieś z wnętrza duszy, przekonują nawet wtedy, gdy wypowiada je – na przykład w przemówieniu do młodzieży – tylko aktor grający rolę Papieża: „Odkryć własną tożsamość to bardzo trudne zadanie. Być tym, kim powinno się być. Często trzeba się poświęcać, znosić trudy, i właściwie w imię czego? Jesteście na tym etapie swojego życia, kiedy odkrywa się Bożą życzliwość. Dam wam jedną radę: kiedy wasza droga wydaje się wam za trudna, zawsze pamiętajcie: nie jesteście sami! Nie jesteście sami, bo żywy Bóg jest zawsze przy was. On jest i zawsze będzie waszym najlepszym przyjacielem”. Giacomo Battiato, przedstawiając Jana Pawła II jako nauczyciela życia, odważa się pokazać scenę, w której obezwładniony chorobą Parkinsona Papież tłumaczy swe pragnienie zwrócenia się do rodzin zebranych na placu św. Piotra: „Papież musi cierpieć, tylko wtedy każda rodzina na świecie zobaczy, że istnieje Ewangelia... Jest to Ewangelia cierpienia, która przygotowuje naszą drogę ku przyszłości”.

Jak łatwo się domyślić, ostateczny sprawdzian drogi dojrzewania wyznaczonej przez Jana Pawła II stanowią w filmowych opowieściach jego ostatnie tygodnie zmagania się z chorobą i umieranie. W filmach wykorzystywane są często symboliczne zdjęcia z pogrzebu Papieża; ich autorzy usiłują w ten sposób odwołać się do osobistych przeżyć widzów i – zacieraając na chwilę granicę między filmowym obrazem a wewnętrznym doświadczeniem – sprowokować ich do głębszej refleksji nad własnym życiem.

Filmy fabularne o Janie Pawle II przedstawiają jego życiową drogę od wczesnej młodości aż po ostatnie tygodnie zmagania się z chorobą, śmierć i pogrzeb, które dzięki mediom stały się dla wielu ostatnią i być może najważniejszą wypowiedzią Wojtyły. Twórcy filmowych narracji próbują zgłębić fenomen fascynującej

ich postaci i przedstawiają zasadnicze etapy jej rozwoju, wyodrębniając czynniki, które ich zdaniem wpłynęły na ukształtowanie się postaw i poglądów Jana Pawła II. Rozpoznają wielką wartość okresu młodości, przeżywanego w czasie hitlerowskiej okupacji w Polsce, wagę rodziny i przyjaźni trwających często przez całe życie, dostrzegają zasadnicze znaczenie wzrastania Wojtyły w słowiańskiej kulturze i tradycji, w polskiej religijności i w głębokim patriotyzmie. Jednakże tym, na czym szczególnie koncentruje się ich uwaga, jest jego człowieczeństwo; jest ono płaszczyzną, na której usiłują odkryć tajemnicę Papieża. Jeśli można mówić o pewnej ewolucji filmowego spojrzenia na postać Wojtyły, to właśnie w tym wymiarze jest ona najlepiej widoczna.

Począwszy od filmu *Z dalekiego kraju* Krzysztofa Zanussiego, który starał się pokazać tło historyczne i obyczajowo-religijne dojrzewanie przyszłego Papieża, dzieła filmowe coraz wyraźniej przedstawiają bogatą osobowość Papieża i coraz wnikliwiej przyglądają się procesowi jej kształtowania. Zwłaszcza filmy powstałe po jego śmierci, mogące opisać dopełnione już życie Karola Wojtyły, wnikają głębiej w jego człowieczeństwo i ukazują trud oraz proces osobowego dojrzewania. Ich autorzy mają odwagę ukazać nawet przerażającą pustkę „nocy ciemnej”, którą przeżywał filmowy Papież, stając wobec dramatu istnienia, wobec Tajemnicy – największej i nieprzeniknionej. Potrafią w końcu wyraźnie, choć subtelnie i jakby mimochodem, aby nie przekroczyć delikatnego progu Misterium, zarysować zasadniczy klimat wszystkich tych przeżyć: doświadczenie wiary i modlitwę Karola Wojtyły, bez których nie byłoby Jana Pawła II, jakiego znamy. Szczególnie głęboko przedstawiają Jana Pawła II Giacomo Battiato i John Kent Harrison. Interpretując postać Papieża, kreślą bowiem, oczywiście nie bez błędów czy przerysowań, pewien

ideał – pełnię człowieczeństwa. Jest to ideał pociągający, ale jednocześnie najbardziej obecnie kontestowany. Autorzy filmowych portretów Jana Pawła II usiłują

– i to nie całkiem bezowocnie – uświadomić współczesnemu widzowi, że taki ideał odpowiada ich, być może nieuświadomionym, pragnieniom.